

S:T RAGNHILDS GILLES

ÅRSBOK

1936

SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1936.

Hus på medar.

Av

Professor Sigurd Erixon.

Vid Storån i Söderköping på norra sidan vid den ladugård, som brukat kallas »Viganders» — således snett emot kugelbanan på södra sidan än —, låg i början på 1900-talet ett litet rödmålat och som jag vill minnas knuttimrat hus, som hade den egenheten att det stod på medar — gjorda av grova timmerstockar. Tyvärr voro mina etnografiska intressen ej så klara på den tiden, då jag som skolpojke iakttog huset, att jag kom mig för att närmare undersöka eller avbilda detsamma. Jag vill dock minnas att man sagt mig, att det längre tillbaka i tiden brukade om vintern foreslas ut på Slätbakens is, dit det släpades på ån för att begagnas vid fiske på isen. Jag hade hoppats kunna kontrollera denna tradition och eventuellt erhålla ytterligare uppgifter och framställde för den skull under 1935 i Söderköpings-Posten ett öppet spörsmål om någon kunde lämna några meddelanden om huset i fråga, som sedan många år är förstört. Tyvärr ha inga svar ingått på denna vädjan.

Det är emellertid mer än kuriositetsintresse att få kännedom om detta slädhus, liksom också om andra dylika, var de nu befinna sig. Det har nämligen visat sig, att man har att göra med en företeelse, som äger en icke obetydlig utbredning i Europa och som säkerligen därför också kan ha hög ålder. Under alla omständigheter utgör seden att begagna sådana åbakiga transportabla fiskehus en kulturform hemmahörande i en helt annan tid och kulturmiljö än vår nuvarande och förtjänar därför intresse.

I en förra året publicerad doktorsavhandling, betitlad »Sledges and wheeled vehicles», har fil. dr Gösta Berg i samband med en utredning av slädens uppkomst och utvecklingshistoria begagnat ett av mig lämnat meddelande om slädhuset vid Söderköping. Han anknyter till denna uppgift den nyligen avlidne finske forskaren I. Manninens meddelande i »Die finnisch-ugrischen Völker» 1932, att dylika fiskarhus på medar begagnats av ingermanländarna vid Finska vikens inre del. Berg sammanställer dessa fiskarekojor med en del uppgifter om herdehus på medar eller hjul från en del öst- och sydeuropeiska länder, men sambandet med dem är givetvis blott formellt.

Av större intresse är att få utrett om och i vad mån eller hur dylika hus verkligen begagnats av fiskare. De direkta uppgifterna härom äro mycket fåtaliga. Så mycket större intresse har en hittills obeaktad notis i Sv. Dagbladet den 20/2 1929: »L a k e f i s k e p å V ä t t e r n». Vättern har sedan flera dagar varit isbelagd i sin helhet. I Hästholmen förbereder man sig som vanligt, då Vättern »går ihop», till vinterfiske på lake. Detta går så till, att man bygger en s. k. lakbusa, ett litet hus med dörr och fönster, vars inredning består av en plåtkamin, en fotogenlampa, en pall och en isbill. Den lilla byggnaden drages sedan på en kälke ut på isen ett par hundra meter från land. Med isbillen hugges ett hål omkring 30 cm. i diameter. »Busan», som är försedd med hål i golvet, drages över det i isen upphuggna hålet, och när sedan natten bryter in och det blivit fyr i kaminen, kan fisket börja i skenet från fotogenlampan. En »käxe», som egentligen är ett runt, underifrån huggande ljuster, sänkes medelst en bastant rev ned mot djupet. Ett litet stycke ovanför »käxen» sitter en blänkande »pimpel», som lockar de nyfikna lakarna in över käxen. Då och då göres ett hastigt ryck i reven av fiskarna uppe i »busan». Skulle då en lake vara över »käxen» får han med livet sota för sin nyfikenhet.

Det är en sällsam syn att en månljus vinternatt se ljusen från den lilla kåkstaden på tjojtals busor där ute på isen. Är en busa riktigt komfortabel, brukar det finnas plats för två och matsäcken brukar också vara riklig med tanke på vinternatten och kölden.»

Tyvärn har undertecknad icke ännu varit i tillfälle att göra närmare efterforskningar vid Hästholmen om sedens ålder och de begagnade slädhusens karaktär. Jag håller det emellertid för sannolikt, att man vid närmare granskning skall finna samma sak på många andra håll, gammal och fast rotad.

De paralleller, som Berg anför, röra herdehyddor på medar. Han citerar J. M. Lunds beskrivning av övre Telemarken 1785, där sådana hus omtalas, och likaså tyska forskares upplysningar om dylika hus i Lettland (Oelmann) och i Sydvästeuropa (Meringer). Härtill kan läggas uppgifter om samma företeelse i Ungern (Ertesitöje XIV, 1913), i Polen (Mozinsky) etc. Av särskilt intresse för oss svenskar är emellertid — ehuru hittills obeaktat — att kolarkojor på medar begagnats i Mockfjärd i Dalarna (meddelande av O. Homman vid Nordiska museet) och att en bild som forskningsresanden Kalm meddelar i sin Västgötareisa 1742 från Gälstad i Skaraborgs län visar en »fårekoja», det vill säga ett skjul på hjul för får att flytta omkring på åkrarna för att göda dessa. Hjulen synas här vara anbringade på ett slags medformiga syllar, som möjligen antyda, att dessa skjul tidigare släpats omkring på medar. Dylika funnos, enligt Kalm, också i Tengene socken i samma landskap.

Något om V. Husby gamla kyrka och dess skyddspatron.

Av Dr BENGT CNATTINGIUS.

I.

Om V. Husby gamla kyrka, som 1826 revs för att ersättas av den nuvarande, äro uppgifterna särdeles sparsamma. En uppteckning i den äldsta kyrkoboken, gjord år 1671 av kyrkoherde Magnus Bronthonius Rosenius (d. 1689) är därför ett välkommet bidrag, så mycket mera som det ger utblickar åt vissa allmänna kulturförhållanden under vår äldsta medeltid.

Uppteckningen utgör en berättelse om kyrkans uppbyggande och har följande lydelse:

Wäster Husby Kyrkia är S. Olov dedicerat och af Biskop Cölo dhen sidste funderat, hvilken hafver haft genom bön och åkallan till Gudh en synnerlig kraft, att rummet der Gudh ville Kyrkior bygt hafwa blef med något särdeles teckn uthwijst, derigenom många hedningar fattade Christen troo;— Och östersöder ifrån Gäfverstad, der stora och många ättebackar woro, hafwer han icke långt dher ifrån uthkest rummet til att byggas och begynnas en liten kyrkia, som stenarna dher uppreste är nogsamt uthwijsa, hwarest han mente detta beqwämligast ske kunna, men första natten der effter fördes en steen som låg på en kiälke eller drög til det rummet där hon nu står, hwarest kiälken eller drögen fans igen dagen dher efter half deels sönder på ett bärg i en swanck och stenen dher på, som nu synes dher ligga.

När Biskop Colo kom tijt syntes honom en man antingen han var ung eller gammal wett man intet, dher honom wijste strax dher innewedh bärget nonuth godt mureleer och på södre sijdan strax dher weedh godh muresand önskandes honom lycka til förehafvandet och sedan försvan. Och när samma Wäster Huusby Kyrkia inwigdh och der uthi först Christen troo predikat som står än på sielfva Kyrkiödören medh gammal munckestyl ähretalet utskurit — — — (1140) hwilket sedan man efter man berättat är och till äminnelse är här hållit denne Socknens högtid Söndagen näst för Michaelis dagh.

Kyrkiehwalfwet är hwälft Anno Domini 1485 som står under hwalfwet medh Predikostolen närr ut på hwalfbandet. Längre uthi Kyrckion under hwalfbandet, det det löper tillsammans finnes hwarstädes en bokstaf effter gammalt wijs, alltså A. MARIA G. P.

På altartaflan stå desse beläten: S MARIA sitter och hafwer Christi lekamen liggandes öfwer sin knä, dher bredewidh på wänstra sijdan står Konung Olof i fullt kyritz trampandes på Konungen i Norge, som ligger dher under hans fötter medh Drakiekrop och Menniskiohufved hafvandes på sitt hufvud en förgylt Crona. Bakom altartaflans första deel står S. Olofs seglation och strijd med honom afmålat. Kring om desse beläter finnes namn och hoos hwar theras namn desse ordh: Ora pro nobis.

Wijdare finnes detta nemeligen Christi Crucifix it stort konststycke. Ett statuum af malm. En monstraos stake. Twenne lucerner dher på waxlius som fordem äre burne för bruder och Kyrkogångshustrur.

De ä twänne artige förgylte lucerner på hwilken hwardera står en ängels beläte, som håller medh wänstra handen om en päle, dher på ett waxlius städt hafwer, men dhen andra handen hänger neder, uthi hwilken fordem war en lijten klocka och då Kyrkiotienaren drog på en rem eller träå neder i bokstolen det gemene man intet förmärkte eller begripa kunde, hwilken lop ifrå belätets handh och staken neder igenom, då hingde belätet alt efter som träån dragit wart, hwilket skedde när Sacramentet skulle för altaret uphöjas, ty när detta begyntes klämtades uthi de större klockorne.

Några beläten funnos dher och, men hwards weet man icke, dock dher ibland S. Olof med sin handyxe, hwilken widskepeligen leydes uth i swar barnsnöd, at då medh samma yx blef korsat på barnaföderskans qwedh, trodde dhe henne strax uthan hinder skulle föda, dheraf dhenne yx nästan förnödt är.

Ett torn wäster uth är här wijd Kyrckian, hwilket hafwer fordom warit brukat till Provianteshus, hwars dörr hafwer wäl warit bewarat medh fem stora och starcka låsar, som synes.

Twänne klockor icke mycket stora, dock wälludande äro här, på dhen större äro många bokstälwer borttagne, uthan twijfwel af Trollpackor som klockerna pläja skafwa men the äro blefne, dock beswärlige at läsa äro medh gammal munckestil desse: *Mater Maria miserere mei. På den mindre står: Hoc opus campanarum Canonum Completum est Ao M. CCC. LX.*

På Predikestolen finnes detta: Thenne bekästaadt hafwer den Edle Sal. fru Anna Kersbroch år MDCXXI gjort til et Testamente effter sin Sal. Man dhen Edle Sal. Johan von Ungern, hwilken i Christo afsomnade dh: XVIII Majj M.DCXVII, hwilken Gudh en frögdsfull upståndelse förläne. Amen.

Ao 1669 är en graf murat af Steen och torn dher uppå bygd t wijd norra Sijdan på Kyrckian uthi hwilken liggia desse effterskrefne begrafne: Kongl. Majjtz till Swerige Tro Man och wälbestält öfwerste öfver Östgöta Regemente till foot dhen Wälborne Herr Her Salomon von osten genant Sacken Herre till Fullerstadh och Korsätter, är född på Elke i Cuurlandh Ao 1593. Afsomnade i Herranom på Fullerstadh anno 1667 den 24 Martii.

Och hans Sohn: *Hans Kongl. Majjtz*, wär allernädigste Konungz Och Herres Troo: Man och Major för Östgöta Regemente till häst, dhen Wälborne Herr H: Otto Johan von Osten genant Sacken, Herre till Korsätter och Wengsholm, är födder på Korssätter Ao 1634 d. 9 Majj, afsomnade Sal. i Herranom på Nygårdh i Wäster Giöthlandh år 1669 dh: 22 Martii.

En Tälliesten finnes i bärget mitt för Chordören medh en rad öfwerst uthgammal styl nästan uthnödt af tram-

pande, dher på hwilcken står: M M P, hwilcket en målad Tafla på wäggen af H. S. Th. Doct. Johanne Matthie sine K. Föräldrar till en Enig äminnelse uprätt at uthyder medh desse ordh: Sal. Her. Maths Petri Kyrckioherde i denna Gudhz fförsamling i 46 åhr, hwilken i Herranom afsomnade 1612 d. 20 . . . är här medh 6 sine barn begrafwen worden, hwilckas griffter detta Monument uthwijsar; dhen ingen Christen öpna will eller bör intill dess Gudh förläner dhem en salig wpsständelse. Är han och medh son hustru sine 10 söner och 3 döttirar afmålet.

Effter 3 åhrs förlop kom Sal. Dni Matthie måg Wyr-dige man Dn Johannes Nicolai Liurenus till Pastoratet och blef död d. 13 Aprilis Ao CIDIDCXXIII och ligger i Kyrckan under bokstolen begrafwen.

Denna uppteckning, vars början säkerligen återger en folklig tradition, är ägnad att ge en viss belysning åt en betydelsefull period i vårt stifts kyrkobyggnadskonst. Att den får uppfattas som ganska riktig skall strax visas.

Kol är en av 1100-talets biskopar, som är fullt historiskt säkerställd. Efter Herbrictus och Rikard, som hittills mest fått gälla som stiftets gamla familjespöken — för att tala med Toni Schmid — följde Gisle, stenar och Kol. Den sistnämnde stod på Knut Erikssons sida i de sönderslitande fejderna, som rasade i landet efter Erik den heliges död. Han nämnes t. o. m. som kungens kansler och synes ha varit en kraftfull stiftets ledare:

En fuldtaga man till ärlig och fridh
eehwilket som best torptis widh.

Så karaktäriseras han i biskopskrönikan. Han vistades mest på sin gård i Herrestad, uppgiver samma källa, och där byggde han den berömda stenbron, Kolsbro, Sveriges första stenbro, som betraktades som ett underverk. Talrika sägner skildra biskopen nästan som en trollkarl. Dessa sägner utgöra en slags komplettering till den av Rosenius återgivna kyrkobyggnadssagan från V. Husby, och de visa, att denne biskop stannat i folkets medvetande som en undergörare.

I ett dokument från 1241 uppgives, att han invigt S:t Larskyrka i Linköping. Det antages, att det skett på 1170-talet. Vi få därigenom en datering på en hel grupp kyrkor, som enligt Erik Lundberg uppförts av folkungarna, nämligen — utom S:t Lars — Bjälbo, Ekebyborna, Fivelstad, Stora Åby, Orlunda, Rök, Elvestad och Hagebyhöga. Något äldre skulle en annan grupp, Husabykyrkorna, vara såsom Askeby, Hov, Svanshals (?), Skärkind och Vinnerstad. Om kyrkorna i Vist (under medeltiden benämnt Husaby-Vist) samt O. och V. Husby veta vi däremot ingenting.

Kyrkoherde Rosenius' kyrkobyggnadssågen skiljer sig avsevärt från andra kända sågner om kyrkobyggen, i det den hänvisar på en biskop som byggherre. Detta är i och för sig ingenting orimligt, ty förmodligen har biskop Gislo byggt Svarttorp i Småland. Berättelsen liknar de vanliga kyrkobyggnadssågner uti hänvisningen till en viss plats, där man först försökt bygga en kyrka. Men platsen visade sig olämplig och genom ett underverk får byggherren en hänvisning till ett bättre ställe, och där påträffas t. o. m. gott material till murbruk. I sågen betonas också att biskop Kol »genom bön och åkallan till Gud» fick »en synnerlig kraft». Genom ett särskilt tecken visades för honom var Gud ville att kyrkan skulle stå, varigenom »många hedningar fattade kristen tro».

Uppteckningens uppgift om tidpunkten för kyrkans byggande år 1140 är emellertid felaktig. Då styrde ännu Gislo stiftet. Riktigare förefaller Broocmans uppgift, att det skett år 1186. Vad Rosenius slutligen uppger om kyrkans egen festdag, »söndagen näst före Michaels dag», som är den 22 september, är i och för sig ingenting otrolig, eftersom många kyrkor i vårt land ihågkommit sin grundläggningsdag och firat densamma.

V. Husby gamla kyrka var byggd av sten och bestod av långhus, ett lägre kor och en altarnisch, apsid, i öster. I väster fanns ett torn, som ännu står kvar. Hela längden uppgick, enligt Broocman, till 47 ½ alnar och bredden till 11 ½ aln. Denna kyrka välvdes 1485, enligt ett årtal i valvet vid predikstolen.

Om kyrkans inventarier meddelar vår sagesman, att altarets prydnad utgjordes av ett snidat och målat skåp med framställning av Maria med Kristus på sitt knä — alltså en s. k. Pietåbild. Madonnan flankerades av två stående helgon, av vilka S. Olov var en; den andra var troligen S. Erik.¹⁾ Eftersom Pietåbilderna uppkomma först vid slutet av medeltiden få vi en datering av detta skåp till 1400-talets senare del. Skåpet var försedd med dörrar, sannolikt två par, liksom det lilla altarskåpet i Risinge ödekyrka. På insidorna återgavs som nämnt S. Olovs och S. Eriks drag och på yttersidorna scener ur Olovs helgonlegend, bl. a. hans seglation, varom mera nedan.²⁾

Bland andra bilder nämnas ett triumfkrucifix och en skulptur av S. Olov, som vi strax skola återkomma till.

Inskriften på kyrkans storklocka har varken Rosenius eller Broocman kunnat tyda fullständigt. Den lyder enligt Mats Åmark: *Maria, mater. m(i)sere. mei. hilps. Got. v. orde. Maria, help. sanct. ola. rex.* Denna klocka är den enda i stiftet, som bär S. Olovs namn. I Sverige finnas sammanlagt 14 stycken sådana klockor. Åmark daterar den till 1300-talet. Innan vi gå in på kyrkans patron, Olov, skola vi i förbigående förklara de olika inredningsföremål, som ytterligare nämnas. *Turibulum* betyder rökelsekar och *monstrans* är ett kärl, vari hostian (d. v. s. det till Kristi lekamen förvarade brödet) förvaras. *Lucern*, som egentligen betyder lampa, har här betydelsen ljusstake. Ett par sådana buros för brudar och kyrkogångshustrur. Dessutom funnos tvenne andra stakar på altaret.

Om dessa gör Rosenius ett avslöjande, som måste ha glatt en sann israelit under ortodoxiens tid, och som visade »den påvitska vidskepelsen» i sin glans.

¹⁾ Skåpet erinrar sålunda delvis om Annaskåpet från Skönberga, avbildat i denna tidskrift 1934, sid. 37.

²⁾ Denna altartavla ersattes av en ny år 1561, enligt Broocman, och på denna återgavs i bild Nattvardens instiftande. En senare altarprydnad beskrives också av Broocman.

III.

Om kyrkans byggnad och inventarier ge oss de äldsta kyrkoböckerna endast några få och obetydliga upplysningar. Sakristian var välvd, enligt en anteckning i ett sockenstämmoprotokoll 1638, och försedd med spåntak, som reparerades 1695 samtidigt som klockstapel. Kyrktornet befanns i början av 1700-talet vara bristfälligt, och 1729 utfördes en reparation av detsamma. Något tidigare försågs kyrkan med nya bänkar och år 1740 målades altarringen av en målare som hette Wickström.²⁾ Han var i fem veckor sysselsatt med att stoffera »disken», som pryddes med apostlarnas bilder. För sitt arbete fick han fri mat och dryck i prästgården samt 4 st. silvermynt av varje hel gård och av de andra gårdarna i proportion därtill. Året därpå utvidgades fönstren; kyrkointeriören skulle bli ljus; murarna skulle vitenas efter upplysningstidens ideal. En stor reparation å tornet utfördes 1759—1760 av stadsbyggmästare Lars Ohman i Norrköping. Antagligen ombyggdes då spiran, och arbetet leddes av stadsbyggmästaren samt sexmannen Sven Erixon i Restad. År 1762 stod det färdigt och därefter revs den gamla klockstapel. Ett nytt vapenhus uppfördes fem år därpå.

Redan 1797 hade man börjat anse den gamla vackra medeltidskyrkan för otidsenlig och för liten, vartill kom att den befann sig i dåligt skick. I början av 1880-talet diktallades konduktör S u n d s t r ö m³⁾ för att besiktiga kyrkan. Han utdömde den naturligtvis, och församlingen beställde av honom en ritning till ny kyrka. Men den blev aldrig utförd. År 1815 hade lagman Hans Fredrik Harald Strömfelt på Hylinge konsulterat direktör J o h a n H o l m b e r g,⁴⁾ som inkom med förslag till ny kyrka och kostnadsberäkning därtill. Efter denna utfördes också den nya kyrkobyggnaden åren 1826—28.

²⁾ Samme Wickström uppges ha målat två tavlor i Värna kyrka.

³⁾ Hovkonduktör Anders Sundström i Nyköping, som gjort tillbyggnad till Skedevi kyrka 1807.

⁴⁾ Holmberg har byggt flera empirikyrkor av enklare slag såsom Nässja (ombyggd 1815), Kudalby (1828), Väderstad (1830).

Slutligen kan anföras kyrkans inventarium enligt gamla domkyrkeboken från slutet av 1500-talet.

S i f f u e r.

Kalek med paten förgylt	1
Kalekar oförgylte	1
Corporal	2
Brudekrona	1
Store ströningar	14
Små	22

M e s s e k l ä d e r.

Messehaket aff rött brunt sammeth	1
Messeserek, medh all tillbehör	1
Röklin	1
Brudepel gammal	1
Altarblija	1
Antependia	2
Altarbryner	2
Hyende	6
Örnegoth	1
Handkläde	1

B ö c k e r.

Nye testamente på Svenska	2
Alla propheterne, Manuale	1
Brevarium	1
Graduale	1
Antiphonale	1
Psalterium på peruan	1
Glorifikationer	1
Consilium upsaliense	1

K ä p p a r.

Messingzstakar	2
Jernstake	1
Klockor uthi i stapelen	2
Handklocka	1
The enskannor	2
Fotapanna gammal	1
Fueltkättil	1

Ösekåttil	1
Kistor	2
Kåparpanna om eth $\frac{1}{2}$ lib.	1
(Bytt till messhaken).	

Några av de ovan nämnda föremålen tarva kanske en kort förklaring. Corporal, rättare corporale, kallas en linneduk, som lades ovanpå altarduken för att icke kalk och patén vid nattvardsfirandet skulle komma i direkt beröring med duken. Symboliskt erinrade corporalet om Kristi svepning i graven, vilket givit anledning till namnet (av corpus = kropp). Ströningar, som funnos till ett antal av 36, voro en slags paljetter utgörande små ornerade metallbleck, vilka fastsyddes på mässkläder. — Vid Gustav Vasas reduktion av kyrksilver 1540 kvarlämnades de här nämnda kalkarna, en oblatask, som icke upptogs i inventariet, den förgyllda brudkronan, besättning till en kåpa samt 19 st. ströningar. Att ströningarnas antal ökat från Gustav Vasas tid är mindre troligt. Snarare ha vederbörande iakttagit en viss försiktighet vid visitationen. Röcklin var en slags överrock med ärmar, som på sätt och vis hörde till ämbetsdräkten.

IV.

I V. Husby påträffa vi en förtätad kult av S. Olov. Kyrkan har haft det norska helgonet till sin skyddspatron. Hans bild i skulptur har funnits på ett altare liksom en målning föreställande honom återgavs på högaltarets bildskåp. Slutligen var storklockan vigd åt honom.

Detta ger oss anledning att kasta en blick på S. Olovs dyrkan under medeltiden i stiftet. Adam av Bremen berättar, att helgonkonungens dyrkan redan kort tid efter slaget vid Stiklastad, där han stupade, var utbredd över Norden. Hans festdag, säger Adam, är helig för alla »det nordliga landets folk, nordmän, svenskar, götar, sembrer, danskar och slaver». Några vittnesbörd härom finnas naturligtvis icke bevarade i vårt land. Den äldsta bilden av honom i Östergötland ses på de romanska målningarna i Kaga kyrka (synliga å vinden över valven).

Här återges han med helgongloria och hållande yxa och ciborium (relikask). Dessa målningar hänföras till 1100-talets slut.

En detalj i Olovs historia har man sökt förbinda med Ostergötland. Efter att ha förjagats från sitt land, där han med all makt sökte utrota hedendomen och befästa den nya religionen, drog han till Sverige och sedan till Ryssland. Redan tidigare hade han varit i Sverige och i Skåne besegrat danskarna. Längs kusten fortsatte han sedan norrut med sina skepp. Han landsteg vid »Barvik». En version av sagan berättar sedan, att han »for så landvägen till Götland och Smålanden samt vidare till västra Götland och så ned till Viken». I berättelsens *B a r v i k* har man velat igenkänna *B r ä v i k e n*, och Olovs landsresa passar ganska väl med denna landstigningsplats. Det är därför icke osannolikt, att han dragit fram genom dessa bygder.

Det är också påfallande, att antalet kyrkor, där hans speciella dyrkan påträffas, är ganska stort i östra Ostergötland. I dessa trakter må nämnas Norrköping, som valt honom till skyddspatron och hade en kyrka med hans namn, vidare Kullerstad, Skönberga, Söderköping, Gryt, Mogata, O. Ny, Åby, Drothem. Dessutom finnes hans bild på altarskåp i Rönö och Skällvik. Från landskapets mellersta del känna vi endast få bilder av helgonet, utom de senmedeltida altarskåpsbilderna i Rystad, O. Tollstad, Bjällbo, Björkeberg, Bankekind, Askeby och Vårdsberg. Däremot påträffas han i skogsbygden både i norr och söder. I bergslagskyrkorna återfinnes han i Vånga, Tjällmo, Risinge och Kristberg och i Ydre härad i Torpa samt framför allt i östra Smålandsdelen av stiftet, nämligen i Rumskulla, Misterhult, S. Vi. Hjorted, Haltingeberg, Törnsfall och V. Ed.

De enda valvmålningar, där man återgivit hans helgonlegend, finnas i Risinge ödekyrka. I Mogata gamla kyrka, som smyckades med takmålningar år 1493, fanns på en bjälke under läktaren en latinsk inskrift, enligt vilken kyrkan prytt till Guds och S. Olovs ära under kyrkoherde *Bero Benedictis* tid. I Dalhems gamla kyrka i norra Småland funnos också målningar från medeltiden, som bl. a. föreställde S. Olov.

Även på liturgiska föremål avbildades helgonet. I sistnämnda kyrka fanns en kalk, på vilken Olov var återgiven. Kalken var en gåva av riksföreståndaren Sten Sture och hans gemål Ingeborg Tott. På en kalk i Söderköpings stadskyrka ses helgonets bild. Han trampar på odjuret — sagornas troll, kallad Skalle. Slutligen kan nämnas att en mässhake från Börrums kyrka återger i broderi en bild av S. Olov.

Olovskulten i östra delen av provinsen kan sammanhänga med det intresse, som de hanseatiska köpmännen ägnade helgonet. Ett handelegille i Linköping bar hans namn, och ett kapell i domkyrkan kan möjligen ha haft något med detta gille att göra. Prebendet till detta kapell omfattade i början av 1500-talet 10 landbor och hade ägor i Vårdsberg, Hogstad, Drothem, V. Husby, Furingstad m. fl. socknar. Sannolikt funnos liknande gillen i Norrköping och Söderköping. S. Olov blev ju också sjöfararnas och därigenom också köpmännens patron. Hans berömda seglation gav anledning till en sådan tilläggnan.

I Linköpings stift firades också Olov med en hög kyrkofest av samma rang som S. Sigfrids. Men fastän den senare under äldre medeltid tycks ha uppfattats som landets patronus före S. Erik, kan hans dyrkan knappast spåras i landskapet. En skulptur i Godegårds kyrka, som anses föreställa honom, återger en annan helgonbiskop. Först i slutet av medeltiden blir dennes festdag mera markerad. Han hör, som man förstår av detta, icke på samma sätt hemma i allmogens primitiva föreställningsvärld som Olov.

Olovskulten skulle ju icke blivit så populär och icke ingått i det folkliga medvetandet, om den icke bottnat i urgamla religionsföreställningar, som sammanblandats med kristna mirakelberättelser. Flera av kultstatyerna i våra kyrkor — Kullerstads och Skönbergas t. ex. — låter oss nästan mera ana en duktig bondehövding med brett och vänligt ansikte än en helgonkung. Han stod också gamla nordiska gudabegrepp mycket nära. Närmast utgör han en kristen fortsättning av Tor, vars undergörande yxa även S. Olov i legenderna fick ära. Med dess hjälp kunde man skaffa god årsväxt och bota sjukdomar. Vi behöva

bara erinra om Husbybildens yxa, som fått en så flitig användning, att den nästan var utnött. Alldeles liknande berättas från Olovs kyrka i Skåne. Här brukade de sjuka nio gånger gnida sin kropp med yxbladet, och var tredje gång satte de tillbaka yxan i handen på bilden. Även mot sjukdomar hos kreaturen användes den magiska yxan. Offer frambars för bilden, även om det gällde små barn och inte minst havande kvinnor.

Ett inslag i kyrkornas kulthandling, som icke kunde undgå att göra intryck på folket, var processionen på åkrarna med helgonbilden. I en anteckning om Vadstena kloster från 1497 heter det från Östergötland, att här bars »fyra resor skrinet om sommaren och Sancti Erici». Om processionen på Eriksdagen är man eljest underrättad i ett brev från en annan del av stiftet under slutet av medeltiden. Att processionen skedde »om sommaren» kan inte åsyfta något annat än Olovsmässa den 29 juli.

Olovsdagen inträffade på en dag, då våra nordiska förfäder sedan gammalt firat en stor skördefest. »När Erik ger ax, ger Olov kaka», heter det ännu i dag, och denna fest på den första skördedagen tycks ha haft stor betydelse. Den siste kärve, som lades på lasset och som sist kom i ladan, kallades »vår Herres bock». Onekligen ligger här en likhet med Tors böckar och de offerdjur, som under heden tid offrades vid Torsbloten. »Olovsmässan», som fordom inföll något senare än i vår nuvarande kalender, är ett kristnande av denna skördefest. Ännu ett gott stycke in på 1500-talet klagade Gustav Vasa över att bönderna på denna dag »fara omkring landet och dricka gästabud och kyrkomässa med varandra».

När Söderköpings Brunn hade kungliga gäster.

Vi skriva året 1862. Söderköpings brunn, vars intendent då var doktor Böttiger, kunde detta år glädja sig åt en badgäst, härstammande från det kungliga huset, nämligen dåvarande hertiginnan av Ostergötland, sedermera drottning Sofia. Man kan förstå de dåvarande söderköpingsbornas högfärdiga känslor över detta evenemang och då hertiginnan den 9 juli behagade fylla år, hade allt vad liv och anda ägde, samlat sig nere vid brunnen för att fira denna högtidsdag, vars egentliga firande dock kom att förläggas till dagen därpå, då hennes gemål, sedermera Oscar II, ävenledes anlände till Söderköpings brunn för att delta i festligheterna. De rojalistiska söderköpingsborna hade rest äreport och anskaffat ett salutbatteri samt t. o. m. fått tag i »en god s. k. Messings-orchester», varjämte författaren C. F. Ridderstad strängt sin lyra till hertigparets ära.

I Söderköpings nya Tidning för den 17 juli läses om festligheterna följande:

DD. KK. HH. Hertigens och Hertiginnans af Ostergötland besök i Söderköping den 10 Juli 1862.

S:t Ragnhilds kallwattenkuranstalt har bland sina många badgäster denna sommar haft den stora lyckan att få räkna H. K. H. Hertiginnan af Ostergötland.

Till den 9 Juli, Prinsessans födelsedag, hade brunnsällskapet föranstaltadt en enkel fest för den höga badgästens första emottagande wid denna, sedan hänsynna tider underbara och outtömliga, i mer än en mening kungliga hälso-källa. Man hade uppfört en prydlig med flaggor och sköldar wackert dekorerad äre-

port i brunsparken samt siradt brunssalongen med rika löfwerk och blommor, anordnad salutbatteri på kanalbanken och med en god s. k. messings-orchester försedd ämnade sällskapet, om ock på landtligt sätt, enkelt, dock af själ och sinne hjertligt hälsa Prinsessan välkommen. Händelsewis blef detta emottagande upskjutit till Torsdagen den 10 Juli, så mycket lyckligare som den dubbla glädjen erbjöd sig att på samma gång få välkomna H. K. H. Prins Oscar från sin utländska resa.

Intendenten doktor Böttiger i tēten för S:t Ragnhilds adeptor alla högtidsklädda mottog de furstliga personerna under det folksången spelades och kanonsaluten pågick. Vid inträdet i salen, sedan musiken uphört, utbringades ett ljudligt »lefwe Hertigen och Hertiginnan af Östergötland!» hwarpå följde friska hurrarop under det små hwitklädda flickor, blomsterströdde deras Kongl Högheters väg i den stora salen. Sedan de furstliga gästerna tillika med det förtjusta wärdfolket intagit några lätta förfriskningar föreslog intendenten en skäl för Hertigen och Hertiginnan af Östergötland som tömdes under wäldiga fanfarer och hurrarop — hwarefter intendenten på ett wackert sätt upläste sköna werser, författade af C. F. Ridderstad till DD, KK, HH. ära, hwilka gjorde ett djupt och angenämt intryck på hela församlingen. Man kan ock utan öfwerdrift, sanningsenligt säga att hela festen war i allo lyckad, öfwer förwäntan, ehuru wäderleken war något regnig och mulen, gjorde anblicken af den festligt prydda salen, den rörliga taflan af rika toiletter, poesiens trollkraft, den wäl utförda musiken, samtalets lifliga hjertlighet, att ett blomsterdoft, ja man kunde wäl säga med skalden att det låg ett »diktens solsken öfwer Kanaan». Läger man så till, att Hertigen förde sig som alltid »mit anmuth und Würde» och Hertiginnan stod bland de förtjusta damerna som ett blomster i Saron och en lilja i dalenom, så må ingen undra på, om denna lilla beskrifning är matt och ofullständig, ty det är med alla beskrifningar som med hwarje fint sammanhang som skall uttydas; man ser det långsamt som skall ses på en gång.

Säkert är att denna fest kommer att antecknas i S:t Ragnhilds annaler, på det språk som ett hos alla är, hjertats, tankens tysta språk, och att envar som närvarit medförer ett djupt och waraktigt minne av den 10 Juli 1862.

C. F. Ridderstads hyllningsversar voro av följande lydelse:

TILL
D. D. K. K. H. H.
HERTIGEN och HERTIGINNAN
AF
ÖSTERGÖTLAND.
Den 10 Juli 1862.

TILL
H. K. H. Hertigen af Östergötland.

Hell Prins och Skald på en och samma gång.
Hell Furste inom tvenne skilda zoner:
I stat och verklighet, i dikt och säng,
I samhällslifvet och i lyrans toner!
Hell hvarje steg du fram inom dem tar!
Du slägtets största mål derinom har.

I tankens högtidsstund — då blixten tänds —
De smälta hop i strålen med hvarandra:
Emellan Prins och Skald finns då ej gräns:
Den ena eldar endast upp den andra:
Hvar handling lifvas utaf poësi,
Och poësin vill kraftig handling bli.

Hvad snillet tänkt fullkomnar äfven det:
Ät alla håll — som radier — gå dess banor:
I ädel riktning och själfständighet
Det saknar aldrig vapen eller fanor:
Det följs af världen, — ljuset går förut. —
Då snillet stannar är först snillet slut.

Vi följt din bana. Ädel, stolt och vis,
 Hvarthän du lände högt man dig har aktat,
 Turin och Nissa, London och Paris
 Ha' sednast med beundran dig betraktat;
 Men du ock visat, att hos dig det finns,
 I ord och handling, både Skald och Prins.

Till bördens gloria — Skaldens du har laggt,
 Till Furstens handling — Sångens varma sinne,
 Till mannens vilja — fantasiens magt,
 Till dagens värf — mång't ädelt forntids-minne;
 Så har du segrande din bana gått,
 Så dem besegrat, som dig missförstått.

Vår tid är sträng. Mot fordom vida mer
 Erfordras att på höjderna betryggas;
 En värld — ej blott ett folk — dit uppåt ser;
 Land skall med lag — i våra dagar — byggas.
 Dig trefallt helsad, Furste, nu också!
 Du värdig är, att närmast thronen stå.

TILL.

H. K. H. Hertiginnan af Östergötland.

Din helsa vacklar. Liljans form är svag,
 En enda frostnatt blott och den kan falla;
 Men ung ännu, Furstinna! har din dag
 Båd' sol och stjärnor, löftesrika alla.

Der Taunus thronar klädd i mörkgrön prakt,
 Och Rhen sig böljar mellan tusen under,
 Och Bibricks slott på stranden står som vakt, —
 Du vuxit — sjelf en blomma — i dess lunder.

Den glöd, som der ger drufvan färg och eld,
 De vindar som i Wisper-dalen hviska,
 Ha' vecklat ut ditt väsens ljufva bild
 Och rika hjertblad, begge lika friska.

Uti Europas skönsta rosenkarm,
 Uti Italiens dal, vid Nissas stränder; —
 En sol dig varmt, så glödande och varm,
 Som himlen — bortom Alperna — blott tänder.

Hur yppigt allt! Oranger kring dig stå,
 Och mandelträdens skära blommor susa,
 Och golfen sjelf, så ljus och azurblå,
 Med böljors lätta smek dig sökte tjusa.

Uti vårt eget vackra fosterland,
 Din hyllningsfest naturen äfven firat:
 Allt skönt kring Mälarns och kring Saltsjöns strand
 För dina fötter blomsterkransar virat.

Se Drottningholm, den praktfullt stolta ön,
 Med friska vindar själ och hjerta fyller;
 Se Rosendal, en morgondröm, så skön,
 Hänrycker ju med tjusande idyller.

Du till S:t Ragnhild nu har vändt din häg;
 För lyx är här naturen icke fallen; —
 Men bottenspegeln uti källans väg
 Är silfverklar som strålande kristallen.

Du njutit söderns alla paradis,
 Dess sol, dess luft, dess doft, dess lif, dess hvimmel;
 S:t Ragnhilds källa är blott upplöst is,
 Men ådran ligger upp i solklar hvimmel.

Ser du, Furstinna, bleka stjernan der,
 En punkt af snö, en bild af stelnad smärta!
 S:t Ragnhild sitter se'n årtusen der,
 Med ett af sorg till is förfruset hjerta.

När solen kommer eller månan går,
 Och moln och blixtrar vexla om der oppe;
 För menskligheten faller hennes tår,
 Och källan fylls af droppe efter droppe.

Uti Europas skönsta rosenkarm,
 Uti Italiens dal, vid Nissas stränder; —
 En sol dig varmt, så glödande och varm,
 Som himlen — bortom Alperna — blott tänder.

Hur yppigt allt! Oranger kring dig stå,
 Och mandelträdens skära blommor susa,
 Och golfen sjelf, så ljus och azurblå,
 Med böljors lätta smek dig sökte tjusa.

Uti vårt eget vackra fosterland,
 Din hyllningsfest naturen äfven firat:
 Allt skönt kring Mälarns och kring Saltsjöns strand
 För dina fötter blomsterkransar virat.

Se Drottningholm, den praktfullt stolta ön,
 Med friska vindar själ och hjerta fyller;
 Se Rosendal, en morgondröm, så skön,
 Hänrycker ju med tjusande idyller.

Du till S:t Ragnhild nu har vändt din häg;
 För lyx är här naturen icke fallen; —
 Men bottenspegeln uti källans väg
 Är silfverklar som strålande kristallen.

Du njutit söderns alla paradis,
 Dess sol, dess luft, dess doft, dess lif, dess hvimmel;
 S:t Ragnhilds källa är blott upplöst is,
 Men ådran ligger upp i solklar hvimmel.

Ser du, Furstinna, bleka stjernan der,
 En punkt af snö, en bild af stelnad smärta!
 S:t Ragnhild sitter se'n årtusen der,
 Med ett af sorg till is förfruset hjerta.

När solen kommer eller månan går,
 Och moln och blixtrar vexla om der oppe;
 För menskligheten faller hennes tår,
 Och källan fylls af droppe efter droppe.

Välkommen var, Furstinna, till vår strand,
Välkommen till vår underbara källa!
Liksom vid sorgens bädd, vid källans rand,
Vi hoppets milda genius alltid ställa.

Välkommen, tusenfaldt välkommen här!
Ur varma bröst och hjertan vi det bedja; —
Vi veta väl, Furstinna, hvad du är
I Kungahusets fosterländska kedja.

Den kedjan är den bästa riket har,
Af högsta värde i nationens tycke;
Sig genom allas hjertan kedjan drar, —
Du är i den ett skönt och dyrbart smycke.

*

Samma dag som festligheterna ägde rum anlände till brunnsdirektionen en skrivelse från en i Norrköping boende »tacksam 1857 års badgäst», som dagen till ära överlämnade 3,000 riksdaler riksmünt »för att användas till ökandet av den fond, som redan under den oförgätlige d:r Lagbergs livstid började samlas till den av honom föreslagna bönkapellbyggnaden vid S:t Ragnhilds brunn». Vem den generöse badgästen var, framgår icke av tidsningsreferatet.